

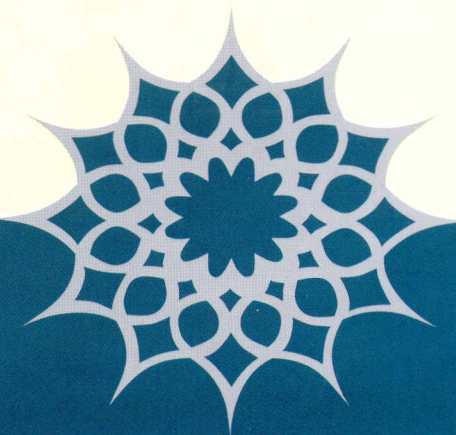
زندگی و اندیشه‌های

آدم اسمیت

جک راسل وینستین

ترجمه و مقدمه

شیرزاد پیک حرفه

پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی

فهرست

- الف. سپاس‌گزاری مترجم ۱
- ب. مقدمه مترجم ۳
- پ. مقدمه دکتر رنانی ۱۳
- ت. سپاس‌گزاری نویسنده ۲۵
- ث. اسامی آثار اسمیت و معادل مخفف آنها در کتاب ۲۹
۱. مقدمه ۳۱
۲. زندگی و تأثیرات ۴۳
۳. آثار نخستین و بنیادین ۶۹
۴. نظریه عواطف اخلاقی ۹۹
۵. ثروت ملل ۱۳۵
۶. عدالت و درس‌گفتارهایی درباره فلسفه حقوق ۱۷۳
۷. نتیجه ۱۹۱

زندگی و اندیشه‌های آدم اسمیت

جک راسل وینستین

مترجم

دکتر شیرزاد پیک حرفه

استادیار گروه فلسفه دانشگاه بین‌المللی امام خمینی (ره)

با مقدمه

دکتر محسن رنانی

دانشیار گروه اقتصاد دانشگاه اصفهان

پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی

تهران، ۱۳۹۱

مقدمه به آرسنا بزرگوار
جناب آقای دکتر رنانی
با سپاس مجدد برای نگاه و توجه
و آلاستن ترجمه بزرگوار تقدیم...

شیرزاد پیک حرفه

شیرزاد پیک حرفه

۱۳۹۱۱۲۱۲

دانشگاه اصفهان

(در محضرها کراشان)

سرشناسه : واینستاین، جک راسل
Weinstein, Jack Russell

عنوان و نام پدیدآور : زندگی و اندیشه‌های آدم اسمیت / جک راسل وینستین : مترجم شیرزاد پیک حرفه‌ای.
مشخصات نشر : تهران: پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی، ۱۳۹۱.
مشخصات ظاهری : ۲۰۰ ص.

شابک : 978-964-426-622-5

وضعیت فهرست نویسی : فیبا

یادداشت : عنوان اصلی: On Adam Smith ,C2001

موضوع : اسمیت، آدم ۱۷۲۳ - ۱۷۹۰ م.

موضوع : اسمیت، آدم ۱۷۲۳ - ۱۷۹۰ م. — تأثیر

موضوع : اقتصاد — انگلستان — تاریخ — قرن ۱۸ م.

موضوع : اقتصاد — تاریخ — قرن ۱۸ م.

موضوع : فلسفه بریتانیایی — قرن ۱۸ م.

موضوع : فلسفه اسکاتلندی — قرن ۱۸ م.

شناسه افزوده : پیک حرفه، شیرزاد، ۱۳۵۸ - مترجم

شناسه افزوده : پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی

رده بندی کنگره : ۱۳۹۱ ۲/۵الف/۱۰۳ HB

رده بندی دیویی : ۳۳۰/۱۵۳

شماره کتابشناسی ملی : ۲۹۲۸۴۷۰

زندگی و اندیشه‌های آدم اسمیت

مولف: جک راسل وینستین

مترجم: دکتر شیرزاد پیک حرفه

ویراستار: مرضیه کاووسی حسینی

ناشر: پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی

مدیر نشر: ناصر زعفرانچی

ناظر چاپ: مجید اسماعیلی‌زارع

نسخه‌پرداز: فرزانه صادقیان

آماده سازی: عرفان بهار دوست

حروف‌نگار و صفحه‌آرا: زینب جهانیان

طراح روی جلد: اعظم صادقیان

اجرای جلد: عطا... کاویانی

چاپ اول: ۱۳۹۱

تیراژ: ۱۰۰۰ نسخه

چاپ و صحافی: پیک فرهنگ

ردیف انتشار: ۹۱-۵۳

بها: ۱۰۰۰۰ تومان

حق چاپ برای پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی محفوظ است.

ISBN 978-964-426-622-5

شابک ۹۷۸-۹۶۴-۴۲۶-۶۲۲-۵

نشانی: تهران، صندوق پستی: ۱۴۱۵۵-۶۴۱۹، تلفن: ۸۸۰۴۶۸۹۱-۳، فاکس: ۸۸۰۳۶۳۱۷

پ

مقدمهٔ دکتر رنانی

این پرسشی دیرباز است که «ارزش آدمیان را بر چه پایه بسنجیم؟». ارزش آدمیان به اندازهٔ علمشان است یا عملشان؟ به قامت ثروتشان است یا منافعشان برای جامعه؟ به میزان درستی انگیزهٔ آنهاست یا اخلاقی بودن رفتارشان؟ از امام علی (ع) در «نهج البلاغه» نقل است که «قِيمَةُ كُلِّ امْرِئٍ مَا يُحْسِنُهُ»، «ارزش هر کس به اندازهٔ چیزی است که دوست می‌دارد».^۱ مولوی نیز گفته است:

گر در طلب لقمهٔ نانی، نانی ور در طلب گوهر کانی، کانی
این نکتهٔ رمز اگر بدانی، دانی هر چیز که اندر پی آنی، آنی

گاهی «به‌خطا» ارزش آدمیان را براساس «پیامد عمل»شان می‌سنجند. از آن‌روی «به‌خطا»، که داوری اخلاقی در مورد افراد را تنها می‌توان برپایهٔ اعمالی که به ارادهٔ آنها صورت گرفته است نهاد؛ نه آنچه که خارج از ارادهٔ آنان بوده است و پیامدهای

^۱ این حدیث را این‌گونه نیز معنی کرده‌اند که «قیمت هرکس به اندازهٔ دانش اوست». که البته این ترجمه هم وافی به مقصود ماست.

اعمال ما معمولاً خارج از اراده‌ی ماست. یک نمونه‌ی کلاسیک برای چنین موردی، مارکس است. مارکس اندیشمند بزرگی است که نوشته‌های او موجب شد تا بشریت دست به آرمان‌جویی‌های نافرجامی بزند که نزدیک به یکصد میلیون کشته بر جای گذاشت. اما مارکس آنچه را که نوشت از سرعشق به انسان‌های فقیر و کارگران زحمت‌کش نوشت و بر این اساس است که ما او را داوری می‌کنیم. ما استالین را «منفور» می‌داریم اما مارکس را فقط «نقد» می‌کنیم. اگرچه استالین جیره‌خوار فکری مارکس بوده است، اما آنچه او کرد، ربطی به مارکس نداشت.

براین اساس ارزش آدم اسمیت بنیان‌گذار علم اقتصاد نوین که این کتاب درباره‌ی او و منظومه‌ی فکری اوست - را نمی‌توان صرفاً برپایه‌ی پیامدهای دلپذیر یا نادلپذیری که کتاب او بر روند تاریخ بشر نهاد یا نهاد اندازه گرفت، چون عوامل بسیاری دست‌به‌دست هم داده‌اند تا کتاب «ثروت ملل» اسمیت به یک کتاب سرنوشت‌ساز و مؤثر در شکل‌گیری دنیای مدرن تبدیل شود و اسمیت تنها یکی از آن عوامل بوده است. با این حال، اسمیت بزرگ بود نه به این دلیل که کتابش منشأ تحولات شگرف فکری شد، بلکه به این دلیل که خودش بزرگ بود: اندیشمندی با افکاری عمیق و جسورانه و با انگیزه‌هایی انسانی که زندگی اخلاقی و منزّه او، بر جاذبه‌ی آن افزوده است.

اسمیت، اقتصاد و اخلاق را مکمل می‌دانست. او پیش از آنکه درباره‌ی اقتصاد بنویسد درباره‌ی اخلاق نوشت و بیش از آنکه اقتصاددان باشد فیلسوف اخلاق بود. او هم مانند مارکس مظلوم است. اگر امروز همه‌ی رذایل کمونیزم را به مارکس نسبت می‌دهند، همه‌ی رذایل سرمایه‌داری را نیز به اسمیت نسبت می‌دهند. او را پدر اندیشه‌ی سرمایه‌داری سوداگر و آزادی اقتصادی بی‌مهار می‌دانند؛ درحالی‌که نبود. با وسواسی که از اسمیت سراغ داریم، اگر او می‌دانست که همه‌ی مظالم

سرمایه‌داری با تئوری او توجیه خواهد شد، بی‌گمان دست از قلم می‌شست. شکی نیست که مارکس هم نه‌تنها راضی به این همه خونریزی و ظلم به بشریت نبود بلکه اگر ذره‌ای گمان می‌برد که نتایج افکارش چنین خونین باشد، حرف‌حرف از کتاب «سرمایه» می‌شست و برگ‌برگ آن را به دیالکتیک آب و آتش می‌سپرد. اما نه او و نه بسیاری از سینه‌چاکان نظریه‌اش نمی‌دانستند که این بشر زیاده‌خواه آن نظریه جذاب را به شمشیری خون‌چکان برای ریختن خون و دریدن عزت نفس آدمیان تبدیل خواهد کرد.

با وجود همه خون‌هایی که به پای نظریه مارکس ریخته شد و با وجود همه مظلومی که در بازار آزاد بر بشریت رفته است، این دو اندیشمند بزرگ بشری، مارکس و اسمیت، به‌عنوان دو قطب متضاد در حوزه اقتصاد سیاسی، انسان‌هایی شریف و بزرگ بوده‌اند که آنچه گفتند و نوشتند در آرزوی ایجاد جامعه‌ای عادلانه و مرفه برای بشریت بوده است و به این دلیل است که برای آنان ارزش زیادی قائلیم. آنان شایسته ستایش‌اند؛ نه به‌دلیل پیامدهای نظریاتشان و نه به‌دلیل آنکه آنان پیام‌آوران زمینی‌اند که در اندک زمانی گروندگانشان به صدها میلیون نفر رسید.

اگر شرق، مهد پیامبران مؤکد عشق و مبلّغ مهربانی بود و «پیامبران افلاکی» همه از شرق برخاسته‌اند، غرب را نیز «پیام‌آورانی خاکی» است که در لباس عالمانی ظهور کردند که مروج خردورزی بودند. از سقراط گرفته تا افلاطون و از گاليله گرفته تا دکارت و از اسمیت گرفته تا مارکس، و تا امروز که رالز در «فلسفه عدالت» و پوپر در «فلسفه علم» نقش پیام‌آوران زمینی را ایفا کرده‌اند و دور نیست که گروندگان به آنها به تعداد گروندگان به برخی پیامبران بنی‌اسرائیل پهلو زند. مارکس در صدسال اول پیدایش خود صدها میلیون گرونده داشت و

بیش از دو قرن است که نظریات اسمیت مبنای اندیشه و عمل بخش بزرگی از بشریت قرار گرفته است.

همان‌گونه که شهدا می‌آیند تا چراغ راه بشریت شوند و شاهد بشریت باشند بر نادرستی‌های رفتاری او، اندیشه‌ورزانی چون اسمیت و مارکس نیز می‌آیند تا شاهد بشریت باشند بر نراستی‌های اندیشه‌ او، و البته اینان نیز در این راه هزینه‌های سنگینی بر دوش می‌کشند. از مارکس و زندگی فقیرانه و پررنجش که خاطره‌قدیسان مسیحی را زنده می‌کند که بگذریم، اسمیت نیز در زندگی خود گذشت‌های فراوانی کرد و شمع وجود خود را برای روشن‌ساختن راه تاریک بشریت برافروخت. گرچه در خلقت، زیبارویی از او دریغ شده بود و ضعف بدنی همراه با لکنت زبان او را درون‌گرا کرده بود و همه اینها شرایط را مهیا ساخته بود تا او بیش از آنکه در بیرون به جلوه‌گری بپردازد در درون به اندیشه و تأمل مشغول باشد، اما خود او نیز بر نیاز فطری به ازدواج و داشتن فرزند غلبه کرد، تا فرصت کند عمرش را صرف اندیشیدن برای عام‌ترین و هرروزه‌ترین مسأله بشریت - یعنی اقتصاد- کند. افراد زیادی ممکن است حافظه خوبی داشته باشند اما این حافظه را به کار مطالعه و اندیشه نمی‌زنند. خیلی‌ها به کتاب علاقه دارند اما این علاقه با یک حافظه قوی همراه نمی‌شود. اکنون یک اسمیت با حافظه‌ای قوی و علاقه‌ای مفرط به کتاب که نازیبارویی و ضعف بدنی و لکنت زبان در هنگام گفتار نیز درون‌گرایش کرده است، به تصمیم خویش از تن‌سپردن به تمایل ازدواج و کسب لذت از صرف عمر در پرورش فرزندان نیز در می‌گذرد تا همه شرایط مهیا شود تا از یتیم‌زاده‌ای خالق «ثروت ملل» سربرآورد. حتی یتیم شدنش در پیش از تولد نیز به کودکی سلسله‌جنبانان برخی مذاهب مشرق‌زمین پهلو می‌زند و همه اینهاست که اسمیت را برای ایفای یک رسالت مهیا کرده

است. به نظر می‌رسد حتی عادت «صحبت کردن با خود» نیز به این روند تکاملی یاری رسانده است. در یک کلام، ابر و باد و مه و خورشید و فلک می‌باید دست‌به‌دست هم دهند تا بشریت بتواند یک ذخیره فکری نو برای خودش دست‌وپا کند و اسمیت یکی از آن ذخایر است.

نظرات اسمیت را قبول داشته باشیم یا نه، ناگزیریم به اسمیت و به کار بزرگی که کرده است و تأثیر شگرف مثبتی که بر تکامل جامعه نوین بشریت نهاده است به دیده احترام بنگریم. کتاب اسمیت یک کتاب پیام‌آورانه و پررمزوراز است. حرف‌های ساده اما مهم. مثال‌های ساده و همه‌فهم اما عمیق. گویی می‌خواهد عوام‌ترین آدمیان را هم جذب کند.

گفتیم که او فیلسوفی اخلاقی بود که در باب اقتصاد هم مطالعه عمیق و تأملات جدی داشته است و دریغ که چه جفایی به این فلیسوف اخلاقی است اگر او را نظریه‌پرداز تجویز خودخواهی بدانیم. مگر می‌شود کسی که در کتاب «نظریه عواطف اخلاقی» اش نظریه‌پرداز «همدلی» است در کتاب «ثروت ملل» هم‌زمان نظریه‌پرداز «خودخواهی» باشد؟ چه جفایی است به متفکری که «هماهنگی» منافع شخصی را شرط هم‌راستایی آن با منافع اجتماعی می‌داند نه هر نوع منفعت‌جویی شخصی را، آن‌گاه بی‌توجه به چنین شرط مهمی، او را نظریه‌پرداز نفع شخصی بدانیم. «هماهنگی» مورد نظر او چیزی شبیه به همان «سازگاری» است که شرط عقلانیت است. درست مانند وقتی که اگر فرد عاقلی تصمیم‌هایی بگیرد که سازگار نیستند آن تصمیم‌ها عقلانی نخواهند بود، منافع شخصی نیز اگر فاقد هماهنگی باشند با منافع اجتماعی هم‌راستا نخواهند بود. پس از دیدگاه اسمیت - دنبال کردن نفع شخصی به هر طریقی و در هر شرایطی نمی‌تواند متضمن منافع اجتماعی باشد و البته اقتصاد مرسوم امروز، این شرط را با این فرض ضمنی که همه فعالیت‌ها و

تصمیمات افراد در چهارچوب قانون انجام می‌شود، مفروض گرفته است. اما آشکار است که در دنیای واقع چنین فرضی محقق نیست.

چه جفایی بیش از این به دانشمندی که از شدت وسواس برای انتقال دقیق دیدگاهش و نگرانی از درک نادرست آنها دانشجویانش را از یادداشت‌برداری در کلاس‌هایش منع می‌کرد و کسی که تا آخر عمر کتاب‌های چاپ‌شده‌اش را مدام اصلاح می‌کرد و پیش از مرگش دستور داد آثار چاپ‌نشده نیمه‌تمامش را بسوزانند، آنگاه او را که عواطف و روابط انسانی را سنگ‌بنای اخلاق می‌داند، با سهل‌انگاری تمام نظریه‌پرداز نفع شخصی بدانیم.

از غریب روزگار است که نویسنده‌ای که اصرار داشت که نویسندگان باید به زبان مادری خود بنویسند تا رابطه‌ای همدلانه و عمیق با خواننده خود برقرار کنند اکنون کتابش پی‌درپی به بیشتر زبان‌های دنیا چاپ می‌شود و همواره نیز دچار بدفهمی می‌گردد. به همین علت، شایسته است که درخور ارزش این پیام‌آور زمینی به او و افکارش و تأثیرات پیامش پرداخته شود و صدافسوس که در جامعه ما چنین نبوده است.

سیاستگذاران اقتصادی ایران، متأسفانه، هم قبل و هم بعد از انقلاب، پیرو ناآگاه و مقلد ناتمام نظریه اسمیت بوده‌اند. نظریه‌ای که مبلّغ حرکت به سوی آزادی اقتصادی و تسلط‌یافتن سازوکارهای خودکار بازار آزاد بر مناسبات اقتصادی است، اما صد البته تحت شرایط اخلاقی و سیاسی و حقوقی معینی. دریغ که از مردم ما کمتر کسی اسمیت را می‌شناسد و می‌داند که مبدع این راه و تبیین‌گر ظرایف این راه اسمیت بوده است و صدافسوس که از میان دانش‌آموختگان اقتصاد نیز اندک‌اند آنان که به‌روشنی می‌دانند که راهی که دولت‌های ایران در این چند دهه به‌نام بازارگرایی و آزادسازی اقتصادی

پیموده‌اند، هیچ نسبتی با آنچه اسمیت در مورد بازار آزاد تصور و پیشنهاد می‌کرد ندارد. از این روست که شناساندن اسمیت، هم برای آسیب‌شناسی راهی که پیموده‌ایم و هم برای درک بهتر مسیر آینده لازم است.

چقدر آزارنده است که متفکری را که تلاش بی‌ظنری کرده است تا پیامدهای نامطلوب بازار آزاد را بر ملا کند و راهی برای اصلاح بی‌عدالتی‌های ناشی از آن بیابد، بدون توجه به این تلاش‌های همدلانه و اخلاقی، مدافع بازار آزاد بی‌ضابطه و آزادی اقتصادی افسارگسیخته بدانیم. یکی از بداقبالی‌های اسمیت این است که، درحالی‌که او هیچ‌گاه واژه «سرمایه‌داری» را به کار نبرد، او را پیش‌گام نظریه‌پردازی سرمایه‌داری می‌دانند. این بدان علت است که ما معمولاً کاریکاتوری از نظریات اسمیت را می‌خوانیم و می‌شنویم و می‌دانیم. کمتر کسی از سرچشمه، یعنی متن اصلی کتاب او، نوشیده است. حتی کسانی که به کتاب او مراجعه کرده‌اند نیز ترجمه‌هایی از آن را در دست داشته‌اند. چه زشت است کار کسانی که به صدور ادعائنامه علیه کسی دست می‌زنند که هیچ‌گاه اصل نوشته او - که سند جرمش نیز همان است - را ندیده‌اند. اینان، همانند دادستانی می‌مانند که کیفرخواستی را تنظیم می‌کند بدون آنکه شواهد جرم را دیده باشد و فقط به شنیده‌های خود از دیگران اکتفا کرده باشد.

«ثروت ملل» کتابی فنی و گاه پیچیده است، اما تلاش اسمیت برای ساده‌نویسی و استفاده از نمودارها و مثال‌های جذاب برای دریافته‌نی‌کردن آن حکایت از آن دارد که اسمیت مخاطبان بیشتر و بیشتر را مد نظر داشته است. اسمیت تا آن پایه در کارش موفق بود که پس از انتشار «ثروت ملل» دیوید هیوم در نامه‌ای به او نه تنها انسجام، ژرفا و موشکافی آن را ستود بلکه آراسته‌بودن آن به واقعیات را عامل اقبال عمومی آن دانست. کتاب اسمیت را شاید بتوان

نخستین متن منسجم در باب اقتصاد سیاسی دانست که به‌نحو زیبایی همبستگی آزادی سیاسی و اقتصادی را در خود منعکس کرده است.

ما امروز، در ایران، بیش از هر زمان دیگری به بازخوانی و تدبر در آثار اسمیت نیازمندیم. هم برای اصلاح برداشت‌های نادرستی که از نظریه بازار آزاد اسمیت در میان برخی دانش‌آموختگان اقتصادی جامعه ما رواج یافته است؛ هم برای آگاهی‌بخشی به سیاست‌مدارانی که شتابان به سوی بازاری کردن اقتصاد ایران گام برمی‌دارند بدون آنکه از لوازم اخلاقی و سیاسی و حقوقی آن آگاه باشند؛ و هم برای آنان که بی‌پروا به نظریه بازار آزاد و دست‌نارمائی اسمیت و سیاست‌های برآمده از آن می‌تازند بی‌آنکه به دقایق این نظریه، آگاه باشند و بر ظرایف آن اشراف داشته باشند و بی‌آنکه یک‌بار کتاب اسمیت را از اول تا آخر و بدون پیش‌داوری خوانده باشند.

کتابی که هم اکنون در دست دارید غبار از چهره پنهان ولی اصلی، انسانی و پیام‌آورانه اسمیت - که به‌دلیل سهل‌انگاری اقتصاددانان پیرو او در تبیین دقیق آموزه‌هایش مخدوش شده است - می‌زداید و شخصیت یکپارچه شفقت او را بر آفتاب می‌افکند. این کتاب هم برای کسانی که تمایلی به ورود به کتاب حجیم و پر رمز و راز «ثروت ملل» با آن متن نوشتاری قدیم را ندارند بسیار مفید است و معرفی مختصر اما کاملاً سودمندی از اسمیت و افکارش به‌دست می‌دهد و هم برای کسانی که سراغ کتاب اسمیت رفته‌اند و در آن غوطه خورده‌اند، اما نیاز دارند که از فراز نیز به آن بنگرند و آن را از مناظر مختلف ارزیابی کنند مفید است. از این گذشته، وقتی ترجمه‌ای از کتاب «نظریه عواطف اخلاقی» اسمیت به زبان فارسی در دست نیست، این کتاب بهترین منبع برای درک نظریه‌ای است که اسمیت در کتابش بسط داده است.

من همیشه از این مسئله رنج می‌بردم که در ایران و البته ظاهراً در همه‌جای دنیا، غالب کسانی که با اسمیت آشنا هستند، او را منادی منفعت‌پرستی و خویشتن‌خواهی و مروج پیروی صرف از نفع شخصی می‌دانند. درحالی‌که اسمیت، پیام‌آور واقع‌گرایی و روشن‌اندیشی در اقتصاد بود. او علم اقتصاد را زمینی و واقعی کرد و تنها آنچه را بود، توصیف کرد و راستی‌ها و کاستی‌هایش را برشمرد. کتابی که در دست دارید یکی از منابع شسته‌رفته، روان و ساده و درعین‌حال عمیق، جدی و بی‌طرف درباره اسمیت است که به اصلاح این پیش‌داوری درباره اسمیت کمک می‌کند.

در زبان فارسی انصافاً نوشته‌های منسجم، با حجمی مناسب و زبانی رسا و امروزی درباره اسمیت به طرز غیرقابل‌قبولی اندک است. چه دیر به فکر افتاده‌ایم که این نقیصه را جبران کنیم و اکنون که مترجمی جوان و جدی به فکر افتاده است، خدا را شکر که به‌خوبی از عهده این کار برآمده است. مترجم ارجمند این کتاب، زحمت و افری کشیده است و کتابی را که سراسر آکنده از نکته‌ها و نقل‌قول‌ها از متفکران و متون قدیمی است و انباشته از عبارات و اصطلاحات از علوم مختلف از فلسفه و اخلاق و تاریخ گرفته تا معانی‌ویبان و علم سیاست است و در جای‌جای آن نقل‌قول‌هایی از متون انگلیسی چندصدسال پیش آمده است، همه را به‌زیبایی و روانی ترجمه کرده است. به او دستم‌ریزاد می‌گوییم و آرزو می‌کنیم که تا آستین‌هایش بالا است کار بزرگ دیگری را در این حوزه آغاز کند.

محسن رنانی

دی‌ماه ۱۳۹۱ - دانشیار گروه اقتصاد دانشگاه اصفهان